

SZÓSZÉK - ŪRASZTALA

WILLIAM ELLERY CHANNING

ISTENHEZ VALÓ HASONLÓSÁG*

Ef 5, 1

A textus, amely mindig időszerű, és amely végigvonul az egész Ūjszövetségen, arra tanít, hogy keressük az Istennel való összhangot, törekedjünk hozzá hasonlókká válni, mert ez az igaz vallás fő célja. Eppen ezért kell az emberi törekvések központjába állítani és hangsúlyozni ünnepi és kevésbé ünnepi alkalmakkor egyaránt. Íme ez az a kérdés, amiről szölok; és könyörgök az Istenhez, akinek dicsőségét kutatom, hogy segítsen kifejtteni és bemutatni egyszerűen és világosan.

Az Istenhez való hasonlóság az ember magasabbrendű, vagyis szellemi természetéhez tartozik, az értelem eredeti és alapvető képességében gyökerezik. A mindenekfölött valóval értelmi és erkölcsi hasonlósággal bírni, részese lenni az ő szellemének, az ő gyermeke lenni, a tökéletességig fejlődő azonosulás, és ez olyan boldogság, mely elhomályosít és háttérbe szorít minden más jó adományt. Csakis e hasonlóság arányában örvendezhetünk Istennek vagy gyönyörködhetünk a mindenségben. Hogy Istent csak rokonszenv vagy rokoni vonásokon át ismerhetjük meg és lehetünk vele kapcsolatban, olyan hitelv, melyet már az ókori filozófia is felismert. Hogy csak egyedül a tisztaszívűek láthatják meg és kerülhetnek Istennel kapcsolatba, az ókori bölcsek és ihletett próféták magasztos tanítása. És valójában a mindennapi tapasztalat is bizonyítja. Ahhoz, hogy megértsük az Istent, az ő jóságának magja bennünk kell hogy éljen. Milyen hamar és micsoda ösztönösséggel ismerik fel egymást a rokonlelkek! Semmiféle vonzalom nem olyan hatalmas, mint az, amely valóban bölcsek és jók között létezik; és még a legragyogóbb érték is elvész azoknál, akikben nincs semmi kölcsönösség. Isten abban az arányban lesz közvetlen valóság számunkra, amilyen mértékben az ő sajátos lénye megvalósul bennünk. Az olyan ember számára, aki az Istenhez való hasonulásban alakul, magában hordja Isten bizonyosságát, ami kizárólag tapasztalati úton érthető meg. Az ilyen ember többet tesz, mint hisszük; érzi az isteni jelenlétet, és fokozatosan közvetlen kapcsolatba kerül teremtőjével. János apostol ezt az igazságot akarta kifejezni: akiben az isteni szeretet és jóság benne van, az „Istenben lakozik és Isten is őbenne“.

* Likeness to God. F. A. Farley lelkész beiktatásakor 1828-ban elmondott beszéd. A szöveget The Complete Works of William Ellery Channing, D. D., including The Perfect Life. London, 1884. 230—243. lapokról vettük. Rövidített szöveg, fordította dr. Lőrinczi Mihály.

Az is világos, hogy az Istenhez való hasonlóság az igaz és egyetlen előkészület a világmindenség megértésére. Abban a mértékben, ahogy megközelítjük és hasonlítunk értelméhez, kerülünk összhangba a teremtéssel; mert abban a mértékben rendelkezünk azokkal az elvekkel, amelyekből a mindenség létrejött. Magunkban hordozzuk azokat a tulajdonságokat, amelyekből a nagyszerűség, a rend, a jószándékú azonosulás, a végnélküli célok megvalósulnak és jelentkeznek. Isten saját munkáiban mutatja meg magát a rokon szellemnek. Úgy vélem, hogy minden gondolkozó ember érzi, hogy az Istenhez való hasonlóság alapja magának a teremtésnek, mert a teremtés a születés és az isteni értelem ragyogása; olyan munka, amelyet az ő szelleme sugall. Abban a mértékben, amelyben részesei vagyunk ennek a szellemnek, olyan arányban hordozzuk magunkban annak az értelmezését, amit magunk körül látunk. Mindenből állandóan többet és többet fogunk föl Istenről, a törékeny virágtól az örökké fénylő csillagokig. Még a rosszban is, amelynek sötét árnyéka ott borong a teremtés fölött, felfedezzük a remény világosságát, és fokozatosan meglátjuk a szenvedésben és a kísértésben is a bizonyító bölcsesség és szeretet legmagasabb céljainak eszközeit.

Érzékeltetni szeretném, a legfenségebb és legboldogítóbb hivatása a vallásnak az, hogy az értelmet állandóan továbbfejlődő közösségbe hozza Istennel; és érdemes arra, hogy próbának vessük alá.

Sokan mondhatják, hogy amikor a Szentírás az emberről szólva kijelenti: Isten képére van teremtve, és arra hív fel minket, kövessük az ő útjait, merész és jelképes nyelvet használ, és azt veszélyes túlságosan szó szerint értelmezni; hogy Isten megközelíthetetlen lény; és nincs felhatalmazásom arra, hogy az embernek isteni vonásokat tulajdonítsak; hogy a vallás legfőképpen meggyőződésekben jelentkezik; és hogy az emberi lélek nagyságáról és isteni voltáról beszélve azt jelenti, hogy abba a gögös öndicséretbe süllyedünk, ami által az ember is a bukkott lélek romlásába hull alá.

Erre ezt felelem: Hozzám az értelem és a Szentírás különböző nyelveken szól. A kereszténységben különösképpen állandó bizonyosságokat találok az emberi természet isteni voltára vonatkozóan. A vallás teljessége Isten végtelen gondoskodását fejezi ki az emberi lélek iránt. A kereszténység egyértelműen arra figyelmeztet engem, hogy fordítsam tekintetemet s minden gondomat a bennem lévő lélekre, amely nagyobb érték, mint a körülöttem lévő egész külső világ. Arra hív fel minket: „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“, és erkölcsi normái nagyszerűségében ott van és felismerhető ennek a lénynek a fensége, akihez mindezeket intézzük. Arról biztosít, hogy az emberi erény Isten előtt végtelen érték, és szól arról, hogy az egyetlen emberi lénynek az erény útjára való visszatérése olyan esemény, amelynek az egek örvendeznek. Az Újszövetség azt mondja Istenről, hogy kitölti lelkét egész teljességében az emberekre; s arra buzdítja az embert, hogy törekedjék tisztességre, dicsőségre és halhatatlanságra; és a „mennyesorszag“, mely a leginkább kifejezi az Istenhez való közeledést és az isteni boldogságot, mindenütt kifejezésre jut mint saját létének végcélja. Valóban a keresztény hit igazi lényege az, hogy bízunk Isten szeretetében, amint az kifejezésre jut Jézus tanításában az erkölcsi tisztaság állapotában, melyben állandóan gyarapodunk a végtelen Atyához való hasonlóságunkban és a róla való tudatunkban. Az ember természetéről

szóló magasztos nézetek össze vannak kötve és benne vannak a keresztény vallásban. Ne mondjátok azt: ezek ellentétben vannak az alázattal: hiszen ki volt valaha alázatosabb Jézusnál és mégis, ki volt valaha, aki jobban tudatában lett volna nagyságának? Ne mondj azt, hogy az ember dolga, hogy bűneire gondoljon és ne saját méltóságára; mert a nagy bűn nagy tehetségre mutat; amely a nemes természettel való visszaélés, és csak az az ember lehet mélyen és igazán bűnbánó, aki érzi, hogy rosszat téve szembeszállt az isteni hanggal és saját lelkében harcra kelt az isteni törvénnyel. Hiszem, hogy nem szükséges folytatnom az érvelést e kijelentésről.

Az, hogy az embernek rokon természete van Istennel, és hogy igen fontos és nemesítő hatással lehet az emberre, úgy tűnik, csak nagyon szembetűnő bizonyítékkal támasztható alá. Mindenki számára megérthető lesz, ha figyelembe vesszük azt: hogyan kapjuk Istentől való eszméinket. Honnan erednek a fogalmak, amelyeket e felséges szóban foglalunk össze? Honnan származik tudásunk azokról a tulajdonságokról és arról a tökéletességről, amelyek a legfelsőbb lényre vonatkoznak? Ezt felelem: saját lelkünkől merítjük. Az isteni tulajdonságok először bennünk fejlődnek ki és rólunk tevődnek át teremtőnkre, a végtelenségig megtisztulva és kifejelesztve. Mibennünk vannak az isteni elemek. Eppen ezért Istennek nemcsak képletes hasonlósága van az emberrel. Ez a szülő hasonlósága a gyermekhez, rokon természetnek a hasonlósága.

Az Istent értelemnek nevezzük. Mint lélek ismertette meg magát velünk. De hát mit tudunk az értelemről? Az a határtalan szellemi energia, melyet Istennek nevezünk, csakis a lelkiismeretünkkel, saját önismeretünkkel fogható fel. Gondolatokat és értelmet tulajdonítunk Istennek, akinek ezek legdicsőbb tulajdonságai. Ezeket a kifejezéseket úgy alkottuk meg, hogy saját lelkünk megnyilvánulásait vagy képességeit fejezzék ki. A végtelen lény örökre rejtve maradna előttünk, ha rokon sugarak nem gyúlnának és villannának fel bennünk. Az Isten szó csupán más megnevezése az emberi értelemnek, mely minden tévedés és gyarlóság fölött való, és kiterjed minden elképzelhető igazságra.

Az isteni szeretet, az isteni jószág erejét, tisztaságát csak azért tudjuk érzékelni, mert ezeknek a csirái bele vannak ágyazva az ember lelkébe.

Ugyanez igaz Isten valamennyi erkölcsi kiválóságáról is. Ezeket csak saját erkölcsi természetünk útján tudjuk megérteni. A bennünk levő lelkiismeret igenlő vagy elítélő hangja sugallja nekünk, hogy az Isten szereti az erényt és megveti a bűnt. Lelkiismeret nélkül ezek a nagyszerű fogalmak sohasem nyílhattak volna ki az értelem előtt, ez megmutatja számunkra az isteni tekintély eszméjét, és elkötelez arra, hogy neki engedelmessédjünk. A lélek igazságérzete az erkölcsi ítélet útján ölti magára azt az isteni hatalmat, amely által felismeri a világmindenség urát. Az ember úgy fogja fel a lelkiismeretet, mint Isten szavát, mint az istent az emberben; és ez mind fokozottabban tesz részeseivé a legfelsőbb lény erkölcsi fejlődésének. E belső törvény nélkül éppen olyan tehetetlenek lennénk az isteni törvény befogadására, mint az állatok. Nélküle a Sinai hegy mennydörgése megrettenthetné külső hallásunkat, de jelentőség nélküli maradna, és nem lenne irányt mutató az értelem számára. A legfelsőbb lény dicsősége mindenekfelett erkölcsi nagyság. Vakokká válunk ragyogása előtt, ha csupán és kizárólag az ő hatal-

mára gondolunk, vagy figyelmen kívül hagyjuk az igazságosság és jó-ság azon járulékait, melyek Isten mindenhatóságának vetnek alá min-
ket. És vajon ezek a járulékok saját lelkünk és meggyőződésünk útján
válnak tudatossá bennünk? Isten iránti vonzalmunk útján ismerjük-e
meg azt, hogy mi a helyes, a jó, a szent, az igaz? Akkor milyen joga-
mondhatjuk azt: saját képére teremtette az embert!

Tudatában vagyok annak: e nézetekkel szemben ellenvetések hoz-
hatók fel, miszerint Isten eszméjét a mindenségből kapjuk, az ő mun-
káiból és nem kizárólagosan a saját lelkünkéből. A mindenség, ezzel tisztá-
ban vagyok, Istennel telített. Az ég és a föld hirdeti dicsőségét. Más
szavakkal: a hatalom, a bölcsesség és a jóság hatásai és jelei mind a
teremtés munkáiban nyilvánulnak meg. De mennyiben nyilvánvalók?
Nem a külső szem számára, nem a legélesebb érzékszervek számára, ha-
nem a rokon lélek számára, mely önmagában értelmezi a mindenséget.
Kizárólag a gondolat hatalma az, melynek segítségével alkalmazkodunk
különböző és sokrétű módszerekkel távoli célok befogadására, és adunk
visszhangot és átfogó tartalmat sokoldalú törekvéseinknek, amelyek ál-
tal megértjük a rendet teremtő összefüggéseket és a természet harmó-
niáját létrehozó teremtő szellemet. Magunk körül látjuk Istent azért,
mert bennünk lakik. Az azonos bölcsesség által megértjük Isten mun-
káját. Az által, melynek éppen olyan éles látása van, mint nekünk, látja
a mindenséget; és a könyv lapja, mely tündöklök számunkra a ráírt
írásjelek nagyságától és üzenetétől, az állat számára csupán üres lap.
Valóban, Isten munkáinak szépségét és dicsőségét az értelem számára
az a világosság deríti fel számunkra, amely az ő munkáiból áramlik fe-
lénk. Isten tulajdonságainak a nyomát a mindenségben a természettel
való azonosulás útján fogjuk fel, és e rokonszenv segítségével gyönyör-
ködünk bennük. Aligha kell megjegyezni, hogy a vallásnak ezek a je-
gyei a mindenségre vonatkozóan nagy erővel utalnak e kijelentés he-
lyességére.

Aztán egy másik ellenvetéssel találkozom, s ez sokak számára meg-
győzőnek is tűnik. Azt mondhatják: e különböző tulajdonságok, ame-
lyekről szoltam, Istenben végtelen tökéletességben egyesülnek, és ez a
tény lerombol az isteni és emberi értelem között minden hasonlóságot.
Erre a következő a válaszom. Először is azért, hogy valamely tulaj-
donság tökéletessé lett, nem különbözik saját lényétől. A szeretet, a böl-
csesség, a hatalom és az ártatlanság nem változtatják meg természete-
tüket, ha gyarapodnak, növekednek. Ha így lenne, elveszítenék a leg-
felsőbb lényt éppen végtelensége révén. Róla alkotott eszméink pusztá
hangokká halványulnának. Például ha Isten bölcsessége csak azért, mert
az határtalan, nem lenne hasonlósági viszonyban az emberben levő böl-
csességgel, akkor miért alkalmaznók az Istenre? Hadd tegyem fel a kér-
dést! Mit értünk azon, amikor azt mondjuk: megértjük az intelligencia
jeleit a mindenségben? Azt értjük ezen: látjuk az emberéhez hasonló
értelem bizonyítékait. Bizonyos, hogy másra vonatkozó bizonyítékot nem
ismerünk fel; így hát tagadni ezt a tételt azt jelentené, hogy tagadjuk
Isten létét, és teljesen felforgatnók ezzel a vallásos hit alapjait. Hová
vezetne, ha az ember megvizsgálná egy növény vagy egy állat szerve-
zetét, és látná azok különböző részeinek egymáshoz való alkalmazko-
dását és azok közös végső célját, és nem értené meg, hogy az a saját
értelmével rokon értelem alkotása, és ha ezeknek az összefüggéseknek

a nyomait nem vezetné vissza ugyanarra a szellemi energiára, amelyből mindazok származtak?

Azonban van még egy érvem erre az ellenvetésre, hogy Isten végtelensége őt kívül helyezi azon a határon, amelyen belül a hasonlóság képzelhető el. Állítom és hiszem, hogy nem túlzok, amikor azt állítom, hogy az emberi értelemben ott vannak a végtelenség nyomai, és hogy éppen ezen a ponton hasonlóságot mutat Istennel. Magának a végtelenségnek a fogalma olyan lénynek a jele, amelyre nem írható elő semmiféle korlát. Ez a gondolat valóban nem annyira kívülről érkezik hozzánk, mint inkább saját lelkünkől. Azt tartjuk, hogy ez a tulajdonosság az Istené, mert olyan képességeink és igényeink vannak, amelyeket csak egy végtelen lény tud kielégíteni. Hiszünk Isten végtelenségében, amely szintén rokonít minket Vele lélekben. Remélem, érthetően beszélek, és azok, akik előtt mégis homályosnak tűnik, amit mondok, gondolkozzanak, mielőtt elítélnének! Számomra úgy tűnik, hogy a lélek minden magasabbrendű megnyilvánulásában, minden eredeti gondolatában, a lángész alkotásaiban, a képzelet röptében, a szép és nagyszerű iránti szeretetében, az ismeretlen és tiszta gyönyör utáni vágyában és a felvilágosult elmélyedésében — ott van a végtelenség jellege. Az erkölcsi elvekben néha olyan magasztos erő jelentkezik, amelyet a külső világ minden hatalma sem múlhat felül. Úgy érzem, hogy van egy olyan hatalom, mely egyensúlyban tud tartani minden külső hatalmat. Létezik továbbá olyan kegyesség, mely kimondhatatlan méretűre növekszik és örömmé, mely fel sem mérhető. Valóban olyasmiről beszélek, ami szokatlan, de mégis a valóság világában van. Azonban látjuk a léleknek a törekvését a végtelen felé, és ez sokkal megszokottabb, mint ami a mindennapi formák között tapasztalható. Vegyük például a gyönyört, amelyet a természet látnivalói keltenek bennünk, a tájat, mely körülötünk van korlátlanul: az egek és az óceánok végtelenségében, a hatalmas szelek és a tenger hullámozásában, viharok száguldásában, amikor remegő félelmünkben egy felső erő felel a minket körülvevő és mindent felülmúló erőkre visszhangot adva. Ugyanez az elv tapintható ki abban a gyönyörűségben, melyet a szellemi alkotások, a művészi hatalom erői nyújtanak számunkra, amelyekben a saját természetünk áll elénk az emberi szépséget és hatalmat felülmúló mértékben. Valóban, a lélek mindig áttöri saját korlátait! Mindig több tudásra szomjazik. Soha nem tapasztalt boldogság felé tör előre. Mélységes vágyai vannak, melyeket semmi, ami korlátok közé van szorítva, ki nem elégíthet. Valódi eleme és végcélja a korlátatlan jó. Így hát Isten végtelenségének ősképe ott van a lélekben. És sokkal inkább a lélek által, mintsem a mindenség segítségével jutunk el Isten fogalmához.

A veszély, melynek leginkább ki vagyunk téve, ez: elszakítjuk a teremtőt teremtményétől. A világi uralkodók hajlama, hogy szétszakítsák a kapcsolatot köztük és alattvalóik között és hogy tagadják az azonos természetet maguk és a náluk társadalmilag alacsonyabb sorsúak között. Az igazság pedig az, hogy a hasonlóság a teremtő és a teremtet között felülmúl minden más kapcsolatot és közvetlenséget. Isten mindent áthat és mindent átsugároz dicsőségével. Mennyi meglátható Istenből egyetlen falevél szerkezetében, amely bár annyira erőtlen, hogy a legkisebb szélben is remeg, mégis kapcsolatban van és életadó közvetlenségben a földdel, levegővel, a felhőkkel és a távolról fénylő nappal, és a

mindenséggel való ilyen kapcsolatai révén a falevél a mindenható értelem megnyilatkozása! Isten gyönyörűsége az, hogy szétszítja magát mindenben. Altala a tudattalan anyag feldíszíti magát erővel, szépséggel, s mindezek tükrözik Isten dicsőségét és szeretetét. Mennyivel nagyobb öröm Isten számára öntudatos és boldog befogadókat alkotni, akikben az ő bölcsessége és szeretete otthonra talál, akikkel szellemi kapcsolatot alakíthat ki, s akik számára Isten örök elindítója lehet az erkölcsi erőknél és boldogságnál! Hogy a legfelsőbb lény milyen mértékben részesíti saját tulajdonságaiban értelmes gyermekeit, ezzel nem foglalkozom. De hogy mindenható jósága részesíti őket a hatalom és dicsőség adományaiban, melyeknek az anyagi világ csupán halvány jelképe, abban nem kételkedem. A lélek amennyiben hű önmagához és teremtőjéhez, megtelítődik Istennel, s ez fényesebben ragyog benne, mint a nap az égen, ebben sem kételkedem. Ki kételkedhetik ebben, aki hisz és megérti az ember halhatatlanságát?

Az Újszövetség Istent mint Atyát ismerteti meg velünk; és ez a megnevezés e könyvnek a legfényesebb szóképe. Imánkat mint Atyánkhöz intézzük! Egész vallásosságunk Istennek ilyen fölfogásából táplálkozik. Így él Isten állandóan gondolatunkban. És mit jelent Atyának lenni? Azt jelenti, hogy átadja saját természetét, hogy hasonló lényeknek ad életet, amely az Atya legfőbb hivatása; hogy alakítja gyermekeinek gondolkozását és közli velük mindazt, ami nemes és boldogság őbenne. Isten a mi Atyánk, nem pusztán azért, mert ő teremtett minket, és azért mert gyönyörűséggel áraszt el minket, hiszen ő teremtette a virágot és férget, és mégsem nevezük őt azok Atyjának. Hanem azért, mert ez a kötelék kizárólagosan szellemi kapcsolat. E megnevezés Istenre vonatkozik, mert ő alkotja a hozzá hasonló lelkeket, és örvendez, ha nekik adja azt, ami a legdicsőbb és legáldottabb Isten saját lényében. Éppen ezért mondjuk mély igazsággal a kereszténységről, hogy Isten atyánkként ismerteti meg velünk magát, mert ez úgy mutatja be Istent, mint aki elküldte fiát, hogy megtisztítsa az értelmet minden folttól, és hogy örökre megtöltse azzal a lélekkel és erkölcsi tulajdonságokkal, amelyeknek ő az alkotója. Ha tagadjuk, hogy az Isten teremt és fejleszt teremtényeit a saját hasonlatosságára, megfosztjuk őt atyai jellegétől. Szétfoszlik ez a viszony és vele együtt az evangélium dicsősége és az emberi lélek legdrágább reménye.

Szeretném, ha továbbiakban helyes és világos képet alkothatnék az igaz vallásról. Mi tehát a vallás? Isten tisztelése, aki velünk mindent közlő szülő, akit saját lelkünkön át megismerhetünk, aki az embert saját képére teremtette, aki saját szellemi részünk tökéletessége, aki velünk érez mint rokon lény, aki velünk van, nem csupán térben, mint a mindent körülfogó levegő, hanem szellemi hatásában és szeretetével, aki szülői érdeklődéssel tekint reánk, és akinek a legfőbb szándéka az, hogy kapcsolatban legyen velünk örökké, szabad és teljes folytonossággal hatalma, jósága és öröme áldásaiban. A meggyőződés, hogy ez a közvetlen, mindent jóvátévő viszonya Istennek a lélekhez és az iránta mutatott nagy célokhoz — az igaz vallás legfőbb lényege; és hogy az igaz vallás mindenekelőtt és legfőképpen abban a reménységben, a vágyakban és törekvésekben nyilatkozik meg, amelyek összeegyeztethetők az igazsággal.

Az igaz vallás követeli és mindenekfölött arra törekszik, hogy Istenhez hasonlóvá tegye az értelmet, vagy hogy állandóan föltárja és kiszélesítse azokat az erőket és képességeket, amelyekkel megalkotta e felséges képet. Az értelem, amilyen mértékben fölvilágosult és áthatja az igazi vallást, olyan mértékben válik és szomjúhozik az Istenhez való felemelkedésre. Mi mást követelhetne, ha ez a legfőbb jó elérhető távol-ságban lenne hozzá? Ha képes vagyok befogadni és visszatükrözni terem-tőm értelmi és erkölcsi nagyságát, mit kívánhatnék ennél inkább? Méltó lennék a külső világmindenség birtoklására, ha része lehetek an-nak az értelemnek, amelyből az származik, a mindent előrevivő szere-tetnek, az intézkedő bölcsességnek, a serkentő erőnek, melyek által rend, szépség és jó hatások jönnek létre? Az igaz vallás ezeken a magasra vivő törekvéseken, reményeken át nyilatkozik meg. És ez az a vallás, mely legjobban tiszteli Istent. Tisztelni Istent nem azt jelenti, hogy reszke-tünk előtte, mint megközelíthetetlen úr előtt, nem azt, hogy üres sza-vakat mondunk, amelyek olyanokként hagynak ott minket, amilyenek-nek találtak. Azt jelenti, hogy olyanná legyünk, mint akit dicsőítünk. Azt jelenti, hogy közeledünk Istenhez, mint a világosság, hatalom és tisztaság kimeríthetetlen forrásához. Az ő tökéletességének, sürgető és átalakító energiájának a megértése, szomjúhozás a bennünk levő isteni elv fejlesztésére és megelevenítésére. Az Isten lelkének a tényleges ke-resése az, hogy bízunk benne, áldjuk őt, köszönetet mondunk neki bő-séges áldásáért, szeretetéért, amelyet megmutatott és vallott Jézus, s ami sürgeti végső célként az emberi lélek tökéletesedését.

Rendkívül fontosnak tartom a vallásnak ezt a nézetét, de ott lap-pang a veszély, miszerint az Isten-eszme maga is eszközévé lehet saját magunk lealacsonyításának. Hogy a vallással úgy bántak, miszerint az az emberi értelem eltompításához vezetett. Ezt a tényt ismernünk kell, mert az Isten nagysága, amikor gondolkozásunkban elszakítjuk atyai jellegétől, különösen alkalmas arra, hogy elnyomja az emberi energiá-kat és reménységeket. A törékeny és függő viszonyban lévő teremtmény számára a mindenható teremtő könnyen félelmissé válhatik, és tiszte-lete hamar szolgasággá sekélyesedhetik, hízlegéssé, önmegvetéssé és ön-ző számításá. A vallás csakis annyiban nemesít, amennyiben föltárja előttünk Isten gyöngéd és áldásos kapcsolatát teremtményével, és meg-tanít arra, hogy teljes mértékben megértsük az emberi lélekhez küldött nagy üzenetet. Isten felséges voltára nem gondolhatunk eléggé magasz-tosan, nehogy azonban ez a fenség elválassza Istent tőletek! Emlékezzet-ek rá, hogy nagysága tulajdonságainak végtelen volta, amivel ti maga-tok is rendelkeztek! Csodáljátok ezt a végtelen bölcsességet, de ne fe-lejtsétek el, hogy ez a bölcsesség abban leli örömét, hogy szétosztja ön-magát, és hadd fakadjon boldogító remény arra a gondolatra, hogy a végnélküli értelem a mi osztályrészünk! Hasonlóan tiszteljétek hatalmát is! Hadd töltsön be titeket a határtalan teremtés félelemmel és csodá-lattal az iránt, aki fenntartja azt! Ne felejtsük azonban, Istennek van nemesebb munkája is a belső teremtésnél, s ez a lélek, mely tibennetek van; és hogy Isten szándéka az, hogy megújítsa azt saját erejéből és megkoronázza növekvő hatalommal és diadallal az anyagi teremtéssel szemben! Mindenekfelett tiszteljétek kibeszélhetetlen jóságát! Ne feled-jétek azonban, hogy ez a tulajdonság különösképpen szolgáljon példa-ként számotokra; hogy hív titeket Isten a természet és a kijelentés útján

is a közösségi életre, emberszeretetre; hogy ő titeket társadalmi környezetbe helyezett, lelkészeket adott nektek, hogy föltárják előttetek Isten jóságát; hogy felhív titeket a hozzávaló csatlakozásra, s hogy előbbre vigyék jóságának magasztos céljait a keresztény igazságok terjesztésével! Ezek azok a nézetek, amelyek által a vallás fölemeli a szellemet, és hozzákapcsolja az embert minden nemesítő kötelékeivel a teremttőjéhez.

Hogy kiegészítsem nézeteimet ebben a kérdésben, szeretnék valamire figyelmeztetni. Azt mondtam: a vallás fő hivatása az, hogy kapcsolatot teremtsen Istennel, hogy kialakítsuk magunkban, az Istenhez való hasonlatosságot. Ne vonja le ebből a megfogalmazásból senki azt a következtetést, hogy én a vallást természetellenes erőfeszítésre készítem, hogy nyugtalanságot keltsen az emberben, vagy bármire is, ami elszakítaná az élet világos és mindennapi köteleseitől! Nem sürgetek senkit rendkívüli dolgokra! Tisztelem az emberi természetet! Mindennapi formáiban bőséges isteni vonást látok, és nem tartom szükségesnek erőszakolt erények érvényesítését. Az Istenhez való hasonlóságban előrehaladni: nem követeli tőlünk, hogy megszűnjünk emberek lenni. Hogy hasonlóak legyünk teremttönkhöz, nem kell elhagynunk a társadalmat és magános elmékedésekre vagy imádkozásra ragadtatni magunkat! Ilyen eljárások lázas erőt adhatnak bizonyos érzelmi vonásoknak, de aránytalanságot, eltorzulást és lelki betegséget okozhatnak. A mi igazi munkánk az, hogy közeledjünk Istenhez legbensőbb erőink, lelkiismeretünk, szeretetünk és erkölcsi akaratumk kifejlésztésével!

Kell-e mondanom, hogy a természetnek tulajdonítom azokat a hatásokat, amelyek kizárólag csak a lélekben jöhetnek létre, Isten lelkének hatására? Ezt az ellenvetést azonban megelőzőm, és felfogásomat egyszerűen elmondom. Semmiképpen sem akarom lebecsülni azt az áldott segítséget, amit Isten ad az emberi léleknek. A szentlélek ígérete egyike a legfontosabbaknak a Szentírásban. Senki sem tudna rávenni arra, hogy lebecsüljem azokat a benső kapcsolatokat, amelyek Isten és az emberi értelem között vannak! Ezek azonban egyáltalán nincsenek ellentétben azzal, amit mondtam azokról a tényekről, melyek útján Istenhez hasonlítunk. A Szentírás és a tapasztalat egyetértenek abban, hogy a szentlelken azt az isteni hatást kell értenünk, amely hozzájárul erkölcsi szabadságunkhoz, és összhangban működik azzal az alapvető igazsággal, mely szerint az erény magának az értelemnek a működése. Szentlelken értem azt a segítséget, amely megszerezhető és saját cselekedeteink által működik; segítség, mely nem kerül szembe képességeinkkel, sem az embertársainktól kapott támogatással; olyan segítség, mely észrevétlenül elkeveredik és együttműködik minden más támogatással; olyan hatás, mely által kitárjuk természetes képességeinket s amely megerősít, hogy megérthessük és alkalmazzuk azokat a benső törvényeket, amelyeket teremttönktől kaptunk. Ezt a hatást nem becsülhetjük eléggé és nem óhajtjuk elég buzgón!

Jelenlegi állapotunk, amely megpróbáltatásokból és Istentől kapott segítségéből áll, méltó Istenhez és alkalmas arra, hogy hasonlóvá tegyen hozzá. Pl. családi kapcsolataink, embertársainkhoz, országunkhoz való viszonyunk, a napi véleménycserék és érzelmek, a jötevésre adódó mindennapi alkalmak, naponként jelentkező bajaink és szenvedésünk vagy fölmerülő igényeink. S ha ezeket a természetes alkalmakat felcserélnők

valamilyen magunk alkotta szentség fogalmával, nagyon szomorú cserét hoznánk létre. A kereszténység, Istenhez vezető legfőbb útmutatónk, sohasem térít el a természet ösvényéről, és nem kerül ellentétbe a tiszta lelkiismerettel! Közeledünk teremtőnkhez mindazoknak a képességeknek a felhasználásával, amelyeket ő ad nekünk. Valahányszor nekilendülünk az igazság keresésének, vagy ha szembeszállunk azzal, ami meghamisítja a helyes ítéletet, valahányszor lelkiismeretünk arra készlet, hogy szenvedélyeinkkel szembeforduljunk, valahányszor hálások vagyunk az áldásért, viseljük el a balszerencsét! Mikor önzetlenül cselekszünk, valahányszor Isten iránti hálára dobban szívünk, ha küzdünk megrögzött szokásainkkal vagy vágyainkkal, melyek magasabb rendeltetésünk útjában állnak, amikor hallgatunk, holott az elítélő szó az ajkunkon van, amikor hatásosan és döntőleg cselekszünk, a kötelességteljesítésben, akkor is, ha a feladat szerény, kényelmetlen vagy éppen hátrányos, igen, akkor erősödik bennünk az isteni és mi emelkedünk alkotónk felé. Az igazi vallás összekeveredik a mindennapi élettel. Így jutunk közelebb Istenhez anélkül, hogy eltávolodnánk az embertől. Nem szakadunk el emberi mivoltunktól, hogy isteni lepelbe burkolózzunk!

Röviden kitérek néhány ellenvetésre, és szólok egypár szót a keresztény lelkipásztori szolgálatról, amelyet ez az alkalom és a mi világunk igényel. Eleibe vágok néhány ellenvetésnek, amelyeket tapasztalat alapján emelhetnének. Amikor az emberi természet isteni képességeiről beszéltem, úgy szóltam az emberről, mint isteni lényről. És hol van — kérdezhetik — az emberi nem ily magas értékelésének a biztosítéka? Elmondhatják, hogy álmodozom, és benépesítem a világot a saját képzeletem lényeivel. Hát csak álmodozás az, hogy a szépség és a szeretet rám sugároztak az emberi arcokból, hogy hallottam a gyöngédség szavát, amely szavak átmelegítették a szívemet, hogy rokonszenvesnek állítottam a szenvedést és szent örömet találtam a barátságban? Az olyan nevek, mint Mózes, Szókratész, Pál, Milton csupán zavaros álmodozók kitalálásai? A történelem nagy eseményei, a filozófia eredményei, a nagy szellemek alkotásai mind csak álmok? Ó, nem! Nem álmodozom akkor, amikor az emberi szellem isteni képességeiről beszélek! A történelem igazi lapjai, amelyekről hősök és mártírok állnak elő: Fénélon és Howard, Hampden és Washington, és ne mondják nekem, hogy ezek káprázatok, csodák, akik elszakadtak az emberi nemtől, mert a tisztelet, amely körülveszi és megszentéli emlékezetüket, a csodálat és a szeretet, amivel halljuk ma nevüket, mutatják, hogy nagyságuknak a gondolata szétáradt valamennyiünk lelkében. A fenséges erény csirái mindenütt ott vannak a földkerekségén! Hányszor láttam a mindennapi élet jelentéktelen körülményei között a szeretet hatalmát, a kitartást, a megnyugtató bizalmat, hősi elszánást, amelyek ha nyilvánosan történnek, általános csodálatot váltanak ki. Csak sajnálni tudom azt az embert, aki semmi istenit sem fedez fel önmagában. Látom Isten keze nyomát az égen és a földön, de mennyivel inkább ott van ez a szabad szellemiségben, a nagylelkűségben, a megingathatatlan gerinceségben, abban az ember-szeretetben, mely megbocsát minden rosszat, és amely sohasem esik kétségbe krisztusi szenvedések árán sem. Tisztelem és tisztelnem kell az emberi természetet! Sem a hitetlenség gúnymosolya, sem a reményét vesztett teológia nem zavarhatják meg hitemet az isteni erők és törekvések felsőbbrendűségében. Tudom, hogy ezt lenézik, tudom, hogyan ti-

porták el, hogyan fogtak össze polgári és vallási intézmények százado-
kon át, hogy eltiporják. Nem hunyok szemet egyetlen gyöngeség vagy
bűnös tett előtt sem! Ismerem a bizonyságokat, amelyekkel a despotiz-
mus igazolja, hogy az ember vadállat, ha nincs, aki vigyázzon rá, és csak
akkor nem veszélyes, ha bilincsbe van verve. De mégis erős hittel, vég-
telen együttérzéssel fordulok a megtiport, a megalázott ember felé! Ál-
dom gyöngéd szeretetért, erős és áhitott jóságáért. Dicsóítem az el-
nyomás elleni küzdelméért, fejlődéséért, előhaladásáért oly sok rablanc
és előítélet súlya ellenére, a tudományban és művészetben elért sike-
reiért, és még jobban hősi és szent erényei példáiért! Ezek a jelei az
istení származásnak és az égi örökség igényeinek, és köszönöm Isten-
nek, hogy saját rendeltetésem oly szorosan össze van kötve az emberi
nem hivatásával.

De egy másik ellenvetés is fölmerülhet. Lehetne mondani: Fogadjuk
el igaznak ezeket a nézeteket, de szószékre valók-e? Hatásosak-e a min-
dennapi ember gondolkodására? Elfogadhatják tanult emberek, jó ízlé-
sűek, de megérti-e, átérzi-e azokat a tömeg? Kikre kell a lelkésznek hat-
nia? Emberekre, akik bele vannak süllyedve munkájukba; emberekre,
akiknek teljes szellemi ereje kimerül az élvezetben és vagyonszerzésben;
emberekre, akiket fogva tart a megszokás és a bűn. Egyesek szerint ha-
marabb megrepesztheti a kemény gyémántot a gyermeki kéz érintése,
mintsem átítatni lehetne az emberi szívet túlfinomult és emelkedett ér-
zelmekkel. Durva értelemre csak durva eszközök hatnak. Az emberek
alusznek és semmi más, csak a mennydörgés és alvilági tüzek fénye
tudja teljesen felébreszteni. Egész idő alatt éreztem, hogy ilyen ellen-
vetéseket állítanak szembe azokkal a nézetekkel, amelyek elfogadását,
meggyökereztetését sürgettem. Ezek azonban nem zavarnak meg engem.
Azt hiszem, hogy ezek a gondolatok kiválóan alkalmasak a szószékre,
és azt tartom, hogy az igazi vallásos élet megköveteli ezek terjesztését.
Ellenvetik, hogy elvontak. De én látom, hogy Isten legnemesebb céljait
olyan eszközökkel viszik előre, amelyek elvontaknak látszanak. A ter-
mészet minden jelentős eszköze, az anyag összetartói, a vonzás ereje, a
hő és az életelv — elvontak, szellemiek, láthatatlanok, hatásukban fino-
mak, észrevétlenül működők és láthatatlanul tevékenykednek, s a holt
anyag mégis megérzi hatásukat, és átalakul segítségükkel kibeszélhetetlen
szépséggé. A villamosáram, bár láthatatlan, mindenfelé szétosztható, és
sokkal hatásosabb és finomabb dolgok megvalósulását segíti elő, mint
akkor, ha végtelen erővel tör elő a viharfelhőből. De aligha hihetem el,
hogy az erkölcsi világban zaj és fenyegetés és nagy szenvedélyek heves
csatája, a félelem és önzés Isten választott eszközei lennének arra, hogy
általuk valósítsa meg a szellemi életet, szépséget és nagyságot. Ritkán
adódik, hogy az emberi természet elveti a hálás és nagyratörő igye-
kezetet és a magasabbrendű erény iránti vonzalmát; és itt jelentkeznek
források és elvek, amelyekhez — ha eléggé egyszerűek, őszinték és har-
matosan frissek a lélek leheletétől — bizalommal fordulhatunk.

Azt mondhatják egyesek, hogy az ember nem foghatja fel azokat a
nézeteket, amelyeket én itt kifejtettem s amelyek számomra olyan sokat
jelentenek. Ezt az ellenvetést visszautasítom, mert a közönséges érte-
lmet bűnösen elnyomva tartották és megtiporták, és azt tartották róla,
hogy mindenre alkalmatlan. A szószék sokkal több jót tehetne, ha a tö-
meget nem nézné le és nem kezelné gyermekek gyanánt. Szerencsére

elmúlóban van az az idő, amikor az értelmet kevesek monopóliumának tartották, és a nagy többséget átengedték a reménytelen tudatlanságnak. A tudomány elhagyta az elefántcsonttornyot, hogy felvilágosítsa a tömeget. Mennyivel inkább nekibátorodhatnak a vallás tanítói, hogy szóljanak az emberekhez olyan kérdésekről, amelyek közelebb vannak lelkükhöz, mint az anyag tulajdonságai és törvényei. A tömeg, mondhatják, igényeli azt a képességet, hogy befogadja az igazságot, amely saját szellemi természete. De hadd kérdezem meg, mi a keresztény vallás! Olyan szellemi rendszer, amely arra törekszik, hogy az emberi értelmet magára az emberre fordítsa, hogy éberségre sarkalljon a gondolat, a képzelet és a szenvedély felett, és hogy bensőséges viszonyba hozza az embert a saját lelkével. Melyek a keresztény erények, amelyek megbecsülésére oktatják az embert, hogy szeressék és keressék azokat? Ezt felelem: az értelem tiszta és emelkedett megfigyelései és elhatárolásai. A fejlett gondolkodás, mondják, áthatja a mindennapi értelmet, és a kereszténység igazi lényegét alkotja. Úgy tűnik, hogy e nézetek megerősítésére az emberi értelem mindinkább önmaga felé fordul, és kezd önértékké-átalakulni, fejlesztve ezáltal a haladás újabb lehetőségeit. A nevelői szellem igazolja ezt, és ugyanezt teszi a szabadság szelleme. Kezd terjedni az a meggyőződés, hogy az ember magasabb célok megvalósítására van teremtve. Ébred az isteni vonás az emberi kebelben, és olyan műveltséget, szabadságot követel, mely méltó Isten gyermekéhez. Elégítse ki hát a vallás a szellemnek ezt az igényét! Emelkedjék hát a szellem a sötét és merev teológia fölé, amely örökül maradt ránk a tudatlanság, a babona és rabszolgaság századaiból! Azt tartom, hogy semmiféle prédikáció sem érhető annyira, mint az, amely hű az emberi természethez, és segíti az embert abban, hogy megértse saját lelkét.

De az ellenvetés, amelyet bemutattam, nemcsak megértésre képtelennek mutatja az embert, hanem olyannak is, akit megindít, előrelendít és megszentel, sőt megmentenek ezek a nézetek. De ezek önmagukban nem elégségesek, bár igazak és nagyszerűek, azért mégsem képezik a teljes igazságot, és nem várok nagy erkölcsi hatásokat saját természetünktől. Beszéltem a léleknek Istenhez hasonló képességeiről. De más és nagyon eltérő elemek is vannak az emberben. Az embernek vannak állati hajlamai, de van értelmi és erkölcsi ereje. Van teste, de van lelke is. Vannak szenvedélyei, melyek harcban állnak az értelemmel és önszeretete a lelkiismerettel. Szabad és kísértésnek kitett lény, és úgy van megalkotva, hogy követhet el és követ is el bűnt, és gyakran súlyosan vétkezik. Az ilyen lény számára a vallás vagy az erény ellentmondóak, amelyek hatalmas lelkiert követelnek, amit a szokványos éberség és könyörgés fejez ki, és mennyi erőfeszítés kell ahhoz, hogy az erő és a kitarítás hathassanak az akaratra! Nem figyelmeztetem a lelkész, hogy állandóan arról beszéljen: „az ember kevéssel teremtett kisebbnek az angyaloknál.“ Nem korlátozom semmiféle témakörre. Alkalmazkodjék egész változatos természetünkhöz. Hadd vegye igénybe az egész világ minden erejét és az eljövendő világét is. Hadd küszködjön a lelkiismerettel és Isten lényének szelidebb és félelmetesebb jelenségeivel, az ígéretekkel és fenyegetésekkel az isteni világban; vegye figyelembe a történelem tanításait és a tapasztalat figyelmeztető példáit. De a szellemi törekvések különböző indítékai között, amelyek a lelkeszi hivatásához tartoznak, egy sem biztatóbb, mint azok, amelyek magából a lélekből

erednek és az Isten utáni vágyakozásból, hogy a lelket minden eszközzel magasabbra emeljék. Ezek a nézetek másokkal keverednek és e keveredés nélkül nem hozhatnak létre új erényeket. Mondják, hogy a lelkész igazi munkája az, hogy Jézust prédikálja, nem pedig az ember méltóságát. Ezt felelem: Jézus nagysága nyilvánvalóan ered a küldetéséből, és legfőbb dicsősége az, hogy visszaállította Isten képét, ahol az elhomályosult vagy kitörlődött, és mindig ösztönzi azt, ami isteni bennünk. Mondják, hogy a bűn nagysága az, amivel a lelkésznek foglalkoznia kell. Azt felelem: ez a nagyság csak akkor érthető és érezhető meg, amikor a bűnt úgy tekintjük, mint Isten legszebb munkájának az összeomlását, mely oly sötét, hogy elhomályosítja a legragyogóbb napot, s ami széthúzást okoz, szolgaságot, betegséget és halált az értelem világában, mely arra hivatott, hogy örök fejlődést hozzon teremtője alkotásába.

Azt mondják, hogy a félelem a legfőbb eszköze a lélek megmentésének. Ezt felelem: ha a félelmen érthető és erkölcsileg felfogható félelmet értünk, a rossztól való borzalmat, mely pusztít, elárul, összetör, akkor én leszek az utolsó, aki fontosságát tagadja. De az a félelem, mely a lélek lealacsonyítását a legfontosabbnak tartja, kétségtelenül a saját lényünk nagyságáról alkotott képünket töri össze. Aligha tekinthető erénynek az a borzalom, amelyet kínzás vagy testi fájdalom idéz elő. Ez rendszerint megrontja a jellemet, gyáva lesz az ember és rabszolga, ingadozóvá teszi az értelmet külső tekintélyek előtt, és lealacsonyítja teremtője előtt, és természetes visszahatásként gyakran tettettet bizalommal végződik, ami teljességgel ellentétes a kereszténység szellemével. A prédikátornak erősítenie kell a lelket a testi fájdalommal szemben, mintsem meghajolni terrorja előtt, tanítva, hogy semmitől se féljünk annyira, mint a bűntől és hogy úgy féljünk ettől, mint a nemes lelkek rombadöntőjétől.

Ismétlem, hogy biztatni kell az embert, fölemelni magasabbrendű elvekre utaló hivatkozással. Még az elítélt bűnösöket is megéri a kedvesség, nagylelkűség és különösen a hang, a tekintet megértő melegsége. Tudom, a felfogás évszázadokon át az volt, hogy a félelem, az elnyomás, a szolgaság voltak a fő eszközei az erényességnek és a békeséges életnek. De kezdtünk ráébredni, hogy a szeretet, a bizalom, a tisztelet és a szabadság sokkal hatalmasabb és eredményesebb eszköz. Az ember befolyásolható, alakítható gyöngéd ráhatások által. Szeretném, ha ezt az igazságot jobban megértenék a vallás hirdetői. A szövegről nemes ösztönzések ritkán hallhatók. A templomban az emberek ritkán hallják a buzdítást. A vallás szokásos eszközeivel élve, gyakran megfélemlít az ember természetes rendeltetéséről, az emelkedettségről. Isten világkormányzásának elvei, az emberi nemhez való viszonya, a célok, amelyekért minket teremtett, a természet, amellyel megáldott minket s a körülmények, amelyek közé helyezett minket — ezeket gyakran úgy tárgyaljuk, hogy lehangolják a hallgatókat, fölkeltve a türelmetlenséget, elbizakodás káros szellemét. Tudom és örvendek annak, hogy: a prédikálás még leggyaralóbb formájában is jól szolgál, mert annyira ragyogó és átható a kereszténység ténye, hogy még a legsűrűbb felhő is áttör. De azt is tudom, hogy a gonosz összekeveredik a jóval, és nem lennének hű legmélyebb meggyőződéshez, ha nem mondanám ki, hogy az em-

beri természet felemelkedéséhez a vallás hirdetőinek nemesebb és átfogóbb tevékenysége szükséges és elengedhetetlen.

- Azzal a felhívással zárom, hogy a lelkész mindenekfelett tisztelje saját lényét. Még a legdöbbenetesebb formájában se vesse meg. Gyönyörködjék szép és nagyszerű megnyilvánulásaiban. Ragaszkodjék, mint hivatása egyik elsődrendű feltételéhez, az emberi lélek nagyszerűségéhez. Ahhoz a lélekhez, mely túlnéz a pusztuló testen, túl a munkás verejtékén, a szegény rongyain és tudatlanságán, túl az érzéki és önző ember bűnein, és megsejti a lélek mélységeiben azt, ami isteni, a végtelen ragyogásban az igazi fénysugárt, mely egyszer feltörhet és világíthat, mint a nap az Istenországában. Törekedjék felébreszteni az emberben a mennyei kincsek tudatát, aminek a boldog birtoklása nagyobb kincs, mint az egész látható világ. Adjon a remény lendületet minden munkájához. Úgy szóljon az emberekhez, mint akik tehetségekkel megáldottak és Isten számára születtek. Úgy nézzen mindig a gyülekezetre, melyben ott van a bátorító tekintet, hogy olyan hallgatói vannak, akik készek figyelni a legmagasabb igazságokra, és készek azok szellemében cselekedni. Mélységesen szeresse azokat, akikről tudja, hogy ott van bennük az isteni természet és ez felülmúlja szenvedélyeiket.

Teljes gyöngédséggel érezzen együtt azokkal, akikben ingadozó az értelem, akik megvetik a bűnt és szomjúhoznak az új élet után. Vezesse és lelkesítse magasabb isteni erényekre azokat, akikben immár erőre kapott ez a lélek. Törekedjék bátorságot önteni, vállalkozó kedvet, odaadó bizalmat és törhetetlen akaratot sugározzon az emberek munkájába saját fejlődésük érdekében. Egyszóval táplálja a megingathatatlan és állandóan növekedő hitet Istenben! Nem mondom, hogy az ilyen prédikálással csodákat művel, és hogy mindent jobbá tesz, távolról sem képzelem. Hivatása abban áll, hogy hasson szabad lényekre, akiknek végül is maguk kell dönteniök, akiknek van erejük ellenállni minden idegen és káros hatásnak. A híveket meg kell szeretni és meg kell tartani, nem pusztá predikálással, hanem saját imájukkal és verejtékezésük által. Végül hiszem, hogy az ilyen lelkész jótévője lesz az emberi léleknek. Hivatása a legfenségebb az ég alatt és jutalma az állandóan növekvő erő lesz arra, hogy terjessze az igazságot, az erényt, az erkölcsi erőt és bátorságot, a szeretetet és boldogságot, korlátok nélkül és örökön örökké!

NYITRAI MÓZES

ISMERJÉTEK MEG, MILYEN JÓ AZ ISTEN

Zsolt 34, 9

— Nagy jó voltát hirdessétek! — Ezt a sort énekeltük az előbb. Lelkemre veszem a felhívást és ismertetőt nyújtok abból, hogy milyen jó az Isten. Negyedik százéve annak, hogy a 34. zsoltár így szól fordí-